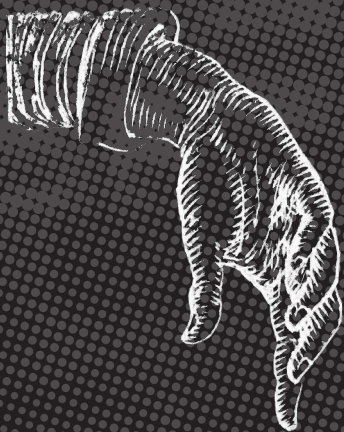

BLIK. OEFENEN VAN DE ESTHETISCHE BLIK

MIRJAM VAN TILBURG
2023

Tekst: Mirjam van Tilburg, 2023
Vormgeving: Marijke Lucas & Mirjam van Tilburg
Copyright: Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0

Deze hybride publicatie is gerealiseerd in het kader van 'Studies in Kunstvakidiotie', een doctoraatsonderzoek bij Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA) van Mirjam van Tilburg. Doctoraatsjury: Pascal Gielen (hoofdpromotor), Indra Wolfaert (promotor), Gert Biesta (extern doctoraatscommissielid), Annick Schramme (juryvoorzitter), Falk Hübner, Inge Spaander, Nancy Vansielegheem en Emiel Heijnen. Dit is één van de vijf essays. De andere essays, meer beeld en informatie is terug te vinden op de digitale expositie: <https://www.researchcatalogue.net/view/1721171/2209794/380/90>

Gerealiseerd in samenwerking met
Fontys Academy of the Arts en
Willem de Kooning Academy.

BLIK. OEFENEN VAN DE ESTHETISCHE BLIK

MIRJAM VAN TILBURG
2023

INLEIDING

Leerlingen ontmoeten blikken op school. In de gang een gehaaste blik, in het klaslokaal een scherpe blik en op het schoolplein begripvol oogcontact. In dit essay bespreek ik verschillende lerarenblikken: van de didactische tot de surveillerende blik, van de pedagogische tot de esthetische blik. Door de variatie kunnen leerlingen ontsnappen aan te smalle profileringen.

De basis voor de vragen, gedachten en anekdotes in dit essay komen voort uit een experiment van mijn doctoraatsonderzoek 'Studies in Kunstvakidiotie' bij Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA). Ik richtte een leven-lang-ontwikkelen (LLO) traject voor kunstvakdocenten in. In de tweede winter van de coronacrisis (2020-2021) werkte ik met tien kunst-

vakdocenten¹ in kunstenaarsstudio's in Tilburg en in Rotterdam². We kwamen daar in het weekend en 's avonds samen. (Essay: LLO als commoning praktijk & (onder)zoeken in kunsteducatie³)

In het eerste deel van dit essay verken ik wat een leraar doet als deze een blik in de klas werpt. Ik vroeg aan de kunstvakdocenten in de studio's welke blikken zij gebruikten. Zo ontdekte ik verschillende lerarenblikken, zoals de didactische, surveillerende of pedagogische blik.

In het tweede deel ga ik dieper in op de esthetische blik. Ik vermoed dat deze zintuigelijke blik de kunsten past. Een bekende legitimatieclaim is: "Kunst leert je anders kijken." In dit gedeelte verken ik wat de esthetische blik kan zijn, welke verwarring erdoor kan ontstaan en hoe deze zich verhoudt tot de pedagogische blik.

In het derde deel zal ik uitgebreider bespreken wat de kunstvakdocenten zagen tijdens het onlineonderwijs. De kunstvakdocenten omschreven het gevoel van 'grip

verliezen'. In dit essay vraag ik me af of onder invloed van digitalisering en de behoefte aan efficiëntie deze lerarenblikken te veel op elkaar zijn gaan lijken.

Door dit gevoel van 'grip verliezen' zetten de kunstvakdocenten steeds vaker een waakzame blik op. Het antwoord op de behoefte aan regie was voor scholen het werken met dashboards. Die digitalisering en de behoefte aan efficiëntie in het onderwijs temmen beide de esthetische blik.

En dat terwijl de helft van de Europese jongeren bijziend is en een kwart van Nederlandse jongeren gehoorschade heeft⁴. Een gesprek over zintuigen in het onderwijs is nodig. Ik pleit voor het oefenen van de esthetische blik door kunstvakdocenten.

In dit essay ga ik uit van de ogen waarmee wordt ervaren, omdat mijn eigen achtergrond een beeldende is. Maar de blik is te vertalen naar alle zintuigen, het gaat om het zintuigelijke. Zo omschreef kunstvakdocent Irene Ulrich dat ze aan het kabbe-

lende geluid van de klas kon horen hoe het ging. Als er rustig gekletst werd tijdens het werken ging het goed, als er veel variatie in het geluid zat, dan moest ze even opletten.

Verschillende educatoren hebben kritiek geuit op de gerichtheid van het onderwijs op het visuele, omdat visuele informatie een ontorechte claim zou leggen op waarheid en kennis. Een andere kritiek is dat het visuele afstandelijk zou zijn in vergelijking met bijvoorbeeld geur (bijvoorbeeld in Loughlin, 2006). Toch maak ik dit onderscheid tussen de verschillende zintuigen niet in dit essay. Als beeldend kunstenaar staat een blik voor mij dichtbij, is het lichamenlijk en regelmatig verwarrend.

» Foto op volgende pagina: detail uit studio Tilburg, november 2020

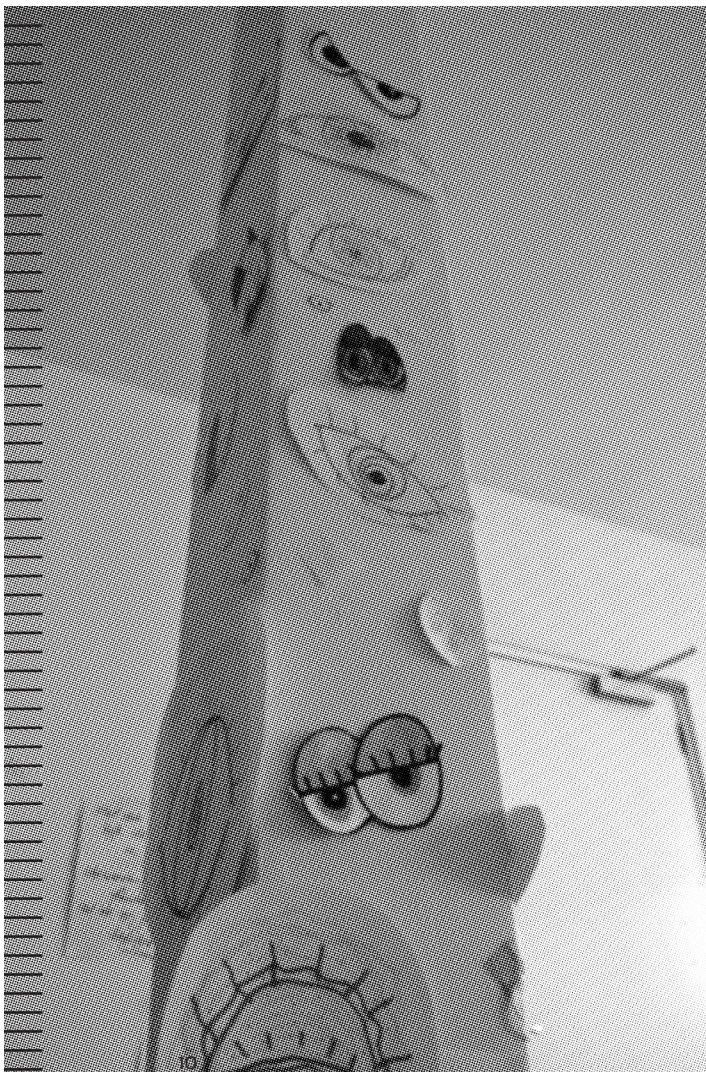

ZIEN KOMT VOOR WOORDEN⁵

—ANEKDOTE—

Aan een touwtje hangt een papieren oog. Dit oog is getekend met stift, als in een strip. Aan de ene kant van het touw is de muur. Daar hangt een print van een schilderij (Maes, 1657). Een meisje op dit schilderij kijkt mij recht aan. Achter haar een huiselijk tafereel en rechts in een doorkijkje gebeurt er iets onduidelijks.

Het andere uiteinde van het touw hangt aan een pilaar. De vier zijden van deze pilaar zijn van boven tot onder bedekt met ogen. Getekende ogen, die daarna zijn uitgeknipt en opgeplakt. Sommige zijn zwart-wit, de meeste in kleur. Sommige ogen zijn op ware grootte getekend, de meeste een stuk groter. Ze kijken mij recht aan en tegelijk kijken ze weg; ze gaan alle kanten op. Als ik langs de pilaar kijk, dan zie ik met dikke stift geschreven: "Als ik het nou heb, dan voel ik me bekeken."

Ogen zijn geen camera's

Op school ontmoeten vele blikken elkaar. Ogen die bekijken, een blik werpen, oog-contact maken, aanblik zijn, gezien worden. Volgens filosoof Alva Noë zijn we in het Westen sinds Descartes ogen gaan beschouwen als een soort camera. Descartes splitste de geest van het lichaam. Alsof het oog 'foto's' maakt en de hersens die verwerken tot onze perceptie (Noë, 2006, p. 41). Deze visie domineert in de cognitieve neurowetenschappen (Slagter, 2019). Alsof ogen de sensoren zijn van ons 'brein op pootjes'. Maar zoals een brein geen computer is, zijn ogen geen camera's (Noë, 2006). Dat voel je vooral als ze niet zo goed werken. Je beseft dat ogen organen zijn wanneer ze vochtig of gespannen zijn door verkoudheid of menstruatie.

Ogen kun je niet doorgeven, je kunt niet door andermans blik scrollen. Een kunstvakdocent kan mij vertellen hoe ze naar leerlingen kijkt in de klas. Ik kan doorvragen naar details, maar toch krijg ik een

« Detail studio Tilburg, november 2020

ander beeld in mijn hoofd dan deze leraar heeft ervaren. Die ervaring kan niet doorgegeven worden als foto's.

LEERLINGEN ONTMOETEN OP SCHOOL DE BLIK VAN VERSCHILLENDE VAKDOCENTEN.

Een blik werpen is actief en beslaat het hele gezichtsveld. Filosoof Merleau-Ponty, Noë, socioloog Hartmut Rosa en kunsteducator Tyson E. Lewis zetten zich af tegen het onderscheid tussen lichaam en geest van Descartes. Ze omschrijven dat een blik werpen niet iets is wat ons overkomt of in ons plaatsvindt, maar iets wat we actief en fysiek doen. Jij bepaalt waar je naar kijkt, jij draait je ogen naar iets of iemand toe omdat je iets in je ooghoek ziet. Door een blik te werpen, ontmoet je een fysieke ruimte en een blik van de ander. Een kunstvakdocent vertelde dat ze haar zonnebril af en toe inzette om haar blik te sturen (Van Tilburg, 2020). Zo creëerde ze afstand. Of andersom, door het afzetten van de bril versterkte ze de relatie. De blikken die ik hier omschrijf, beslaan het gehele gezichtsveld en zijn in beweging.

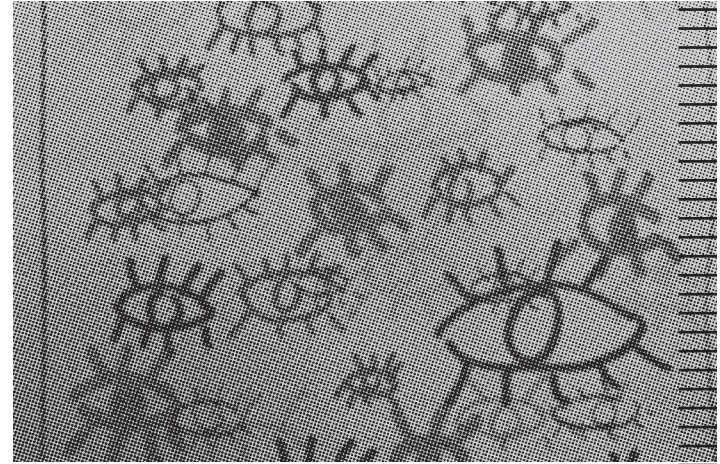
Blikken slijten in als gewoonte

Jongeren verdienen het om verschillende blikken tegen te komen op school. Zoals de kunstvakdocenten verbeeldden met al die getekende ogen op de pilaar in de studio in Tilburg. Zo ontsnappen leerlingen aan te smalle profileringen (Masschelein & Simons, 2012, p. 23). Bijvoorbeeld 'change blindness' (Noë, 2006, p. 51), het niet zien van verandering vanuit ouders of verzorgers. Elke 12-jarige gaat langzaam de wereld verkennen en hierin een plek innemen. Pubers die een school binnen stappen en zich ervan bewust worden dat ouders of verzorgers maar één perspectief op de wereld vertegenwoordigen. De verschillende vakdocenten brengen een andere manier van zien in de wereld van de leerlingen. De verschillende blikken dagen een leerling uit om zichzelf door hun ogen te zien.

Het lastige aan blikken is dat ze vóór woorden komen, vóór denken zelfs (Lewis, 2012, hfst. 3). Hier staan we als onderwijsveld niet vaak bij stil. Uit gewoonte een blik werpen gaat uit van wat een leraar denkt te gaan zien.

Onze ogen zien niet alles en vanuit de verwachting maken we zelf af wat we denken te zien. Zo zit in de uiterste van ons blikveld onze blinde hoek. We schrikken als er ineens toch een leerling achter ons staat in de lerarenkamer. Vijfendertig leerlingen ervaren we als veel, maar we ervaren niet het verschil met vierendertig leerlingen. Ook ervaren we een appel volledig, terwijl we altijd maar één kant van de appel zien. (Noë, 2006, p. 68) Voor dit afmaken gebruiken we een mal die is opgebouwd door ervaringen uit het verleden, die het conditioneert. Informatie van buitenaf, zoals bijvoorbeeld het lezen van dit essay, heeft pas daarna invloed (Slagter, 2019). Als een leraar naar een leerling kijkt, is die blik mede bepaald door verwachtingen en ervaringen uit het verleden.

Daarom is een blik van een leraar niet objectief. Als een leraar een blik werpt, is hij een subject. De ogen van een leraar zien hoe dingen zijn vanuit die positie en hoe ze zijn in relatie tot de leraar zelf (Noë, 2006, p.168). Die interne verwachtingen en

**Detail van een werk van een leerling van kunstvak-
docent uit studio Rotterdam januari 2021**

ervaringen over hoe de buitenwereld eruit-
ziet, maakt onze blik. Het maakt uit vanuit
welke achtergrond en veld een leraar kijkt.
Of zoals sociaal en cultureel antropoloog
Gloria Wekker zegt 'Jij bent het instrument
dat kijkt' (Bodegom & Kleinpaste, 2016).

Het is een ontmoeting tussen blikken. De
leerlingen kijken terug in de gangen en in
het lokaal. Door de blikken van verschillende

vakdocenten en daarmee verschillende maatschappelijke velden, oefenen leerlingen een positie (Essay: Herontdekking van Kunstvakidiotie). In de ogen van een filosofieleraar wordt een leerling tijdelijk een filosofische-ik en bij de natuurkundeleraar een natuurkundige-ik. Die blikken, die zowel met de wereld als met het subject leraar verbonden zijn, dagen leerlingen uit als subject te willen bestaan in de wereld. Pedagoog Gert Biesta omschrijft dit met het concept subjectificatie. Subjectificatie zet het ik van de leerling in het geding, en vraagt van een leerling om dat zelf op het spel te blijven zetten (Biesta, 2020 & 2013). Verschillende blikken maken de wereld tastbaar en invoelbaar. En andersom geldt ook: hoe meer leraren en leerlingen op elkaar lijken, met dezelfde achtergronden en dezelfde verwachtingen en intenties, hoe meer die blikken op elkaar lijken.

Als we het belangrijk vinden dat leerlingen verschillende maatschappelijke velden, zoals kunst, ontmoeten op school dan is die blik van een vakdocent essentieel. Ik vroeg me daarom in de studio's van dit

doctoraatstraject af: wat zijn typische blikken van kunstvakdocenten? Kunstvakdocent Sheila Meijers vertelde bijvoorbeeld tijdens de coronacrisis dat ze bang was dat de leerlingen uit haar handen glipten. Ze zette een waakzame blik op. Het is de lerarenblik die checkt of de petten af en de telefoons in de tas zijn. Dit is de blik van de surveillant tijdens toetsen. Of zoals filosoof Michel Foucault (1989) het noemt: het hiërarchisch toezicht. Een blik van boven- of buitenaf die geprogrammeerd is op regulering.

Een bekende lerarenblik is een didactische; gericht op overdracht van kennis en vaardigheden. Deze blik kenmerkt zich door invullen en is gericht op organisatie en efficiëntie (Tammer, Spaander). Zo werden de kunstvakdocenten uit de studio door leidinggevers aangesproken om zich te richten op leerresultaten (Essay: Herontdekking van Kunstvakidiotie). Filosoof Edmund Husserl (in Lucero, 2011, p. 34) omschrijft deze blik als 'straightforward' perceptie. Een blik die resultaatgericht is, recht op het doel af.

Vergelijkbaar met de invullijntjes in een werkboek. Het is bijvoorbeeld een blik die gericht is op een leerling om te controleren of deze al een bepaalde gedragsindicator vertoont. Een blik die een duidelijke route heeft uitgestippeld, de juiste bagage mee heeft en de groep meetrekt naar de vooraf bepaalde bestemming.

Een ander voorbeeld van een lerarenblik is een pedagogische blik. Dit is een blik van aandachtige bereidheid (Biesta, 2017) voor een pedagogisch moment. Zoals een hond die van hot naar her zoekt op een veld. Soms stilstaand of zigzaggend, soms langzaam en soms snel. Kom dan toeval, laat je vinden door mijn ongecontroleerde beweging⁶. Zoekend naar een opening bij een leerling bijvoorbeeld. Het is de onderbreking (Essay: Tijd) waarin een leraar niet weet wat te doen en denkt: "Huh, wat moet ik hier nou mee?" en tegelijk weet "hier gaat het om". Of: "Ik heb iets wezen-lijks te pakken, al weet ik nog niet wat." Lewis (2012, hfst. 4) omschrijft dit als een niet altijd prettig moment. Het is een moment waar een leraar in 'valt'.

(Essay: Tijd) Een leraar kan zich kwetsbaar en onzeker voelen, niet direct wetend wat de beste reactie is.

De kunstvakdocenten schetsten tijdens de studio's ook een andere blik, geen algemene lerarenblik zoals de blikken hierboven. Een blik waarbij ze gingen glimlachen als ze het er over hadden (Essay: Herontdekking van kunstvak-idiotie). De blik van "kunst leert anders kijken". Ik poog dit 'anders kijken' te duiden met 'esthetische blik'.

» Foto op volgende pagina: detail muur uit studio Tilburg, november 2020

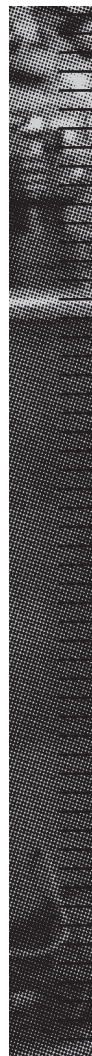
Met een andere
kijkt de wereld
in
Verwondering &

GRASDUINEN MET JE OGEN

-ANEKNOTE-

Het is ochtend. De zon
schijnt naar binnen op mijn
gezicht. Ik zit op de grond
en met een kop thee.
Het kopje is net te heet.
Mijn vingertoppen tintelen.
Verderop zitten twee
kunstvakdocenten.
Er klinkt elektronische
muziek, geïmproviseerd

door een derde kunstvak-
docent. We luisteren.
We kijken naar een muur
waar A3-vellen hangen
met citaten, foto's en
tekeningen. Onze blik
wappert van citaat naar
tekening, van foto naar
uitzicht. Ik kijk zonder
doel, laat me leiden door de
muziek. Ik zie een lichtbaan
op het woord 'trampoline'
vallen. Ik hoor een gefluit
van buiten samenvallen
met de muziek binnen.
Ik grasduin met mijn ogen.

"Kunst leert je anders kijken." Deze uitspraak werd regelmatig in de studio gedaan. Ook buiten de studio wordt deze legitimatie claim regelmatig herhaald. Maar wat dat 'anders kijken' betekent, dat is lastig te definiëren. Een voorbeeld komt van de dichter Rilke. Hij omschrijft het kijken dat we van kunstenaars kunnen leren als een raadsel (Oegema, 2021). Hoogleraar Caroline Pauwels tracht inzicht in dit raadsel te geven. Volgens Pauwels kunnen we gedetailleerd kijken leren van kunstenaars (Pauwels, 2021, p. 77) om zo verwondering te openen. Een ander voorbeeld van een definitie komt van componist en theatermaker Merlijn Twaalfhoven (Twaalfhoven, 2020). Hij formuleert het 'anders kijken' als één van de vaardigheden van de kunstenaars-mindset: verbeeldingskracht.

Ik heb moeite met de claim "kunst leert je anders kijken". Allereerst omdat 'kijken' niks zegt over wat er gezien wordt. Je kunt naar een menigte kijken, zonder iemand te

<< **Moment tijdens studio Rotterdam,**
januari 2021

zien. Daarnaast omdat ik me afvraag of dit kunst instrumentaliseert. Ik ben er niet over uit: maakt deze claim kunst nuttig en functioneel? Hoe interessant deze vraag ook is, hier gaat dit essay niet over (Essay: (onder)zoeken in kunsteducatie). In dit essay doe ik een poging 'anders kijken' te kleuren met de term 'esthetische blik'. Wat is dat 'anders' in die blik die leerlingen ontmoeten van kunstvakdocenten?

Esthetische blik

Esthetisch definieer ik vanuit de betekenis van aesthesis: het verlangen naar een ervaring waarbij alle zintuigen centraal staan en waarin die zintuiglijkheid aan affectie wordt gekoppeld (Gielen, 2023b, p. 125) (Lewis, 2012, hfst. 3). Daarom is de term 'esthetische blik' breder dan 'zintuiglijk'. Een blik is immers altijd zintuigelijk.

De andere lerarenblikken waren ook zintuigelijk, maar die blikken mixen en combineren die zintuigen niet altijd. De surveillerende blik houdt toezicht van een afstand, de didactische blik richt

zich op het resultaat. Beide blikken zijn efficiënt en functioneel en maken nauwelijks gebruik van de beschikbare gesitueerde zintuigelijke informatie. De esthetische blik heeft deze gedetailleerdheid wel nodig, die blik situeert. Een esthetische blik maakt ons bewust van onze lichamelijkeheid, van ons to-be-there (Gielen, 2023a). In de dubbelheid van 'esthetische blik' zit de dubbelheid van deze specifieke blik verborgen; een zintuigelijke ervaring in een zintuigelijke context. De esthetische blik is zintuigelijk in het kwadraat.

DE AANDACHT VERSCHUIVEN EN
DAARDOOR IETS ZIEN, DAAR ZIT DE
OVERLAP TUSSEN DE ESTHETISCHE BLIK
EN DE PEDAGOGISCHE BLIK.

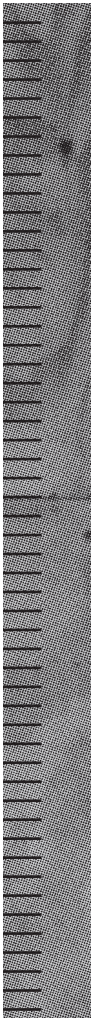
Een leraar met esthetische blik bevindt zich met leerlingen in een ruimte die zichtbaar, hoorbaar, proefbaar, tastbaar is. Een esthetische blik verzamelt veel zintuigelijke data vergeleken met andere lerarenblikken. Deze leraar met deze blik kan niet van een afstand beschouwen, maar heeft de handen in de klei en de voeten op de grond.

En vraagt van een leraar om er te zijn, vol aandacht. Het is blik als 'palpation with the eyes' (Merleau-Ponty in Noë, 2006, p. 73). Zoals een kunstvakdocent in een klas rondloopt en een blik werpt op een rare schaduw op een schooltas. Of hoe de lummelende lijven van leerlingen een contrast vormen met banken en tafels in het lokaal. Het geluid van een voorbijrijdende vuilniswagen dat melodieuze combineert met het nagelgetik van een leerling die zit na te denken.

Zichtbaar zijn voor de esthetische blik heeft weinig met aantoonbaar, aanwijsbaar of meetbaar gedrag te maken. Zichtbaar betekent in de context van onderwijs vaak meetbaar. Beoordelingscriteria zijn bijvoorbeeld soms gebaseerd op zichtbaar gedrag. Zichtbaar betekent in deze context dat een leerling iets aan kan tonen als de onbetwistbare waarheid. Het bewijst iets, het maakt iets duidelijk en de leraar kan dit aanwijzen. Voor mij

» Detail studio Tilburg,
november 2020

als beeldend kunstenaar en kunstvakdocent is dit vervreemdend. Allereerst omdat iets zien niet overdraagbaar is, want een oog is geen camera. Daarnaast is beeldende kunst bijna altijd zichtbaar, maar is eerder verwarrend en voorbij het begrijpelijke, dan dat het iets bewijst. Ik kan vertellen over 'Sun& Sea' van de Litouwse kunstenaars Rugilė Barzdžiukaitė, Vaiva Grainytė en Lina Lapelytė als een operaperformance op een strand en spelers in badpakken. Ik kan vertellen over de geur van zonnebrand, over de wanhopige teksten, over de zon die brandde. Ik kan zelfs foto's en filmmateriaal laten zien. Toch zie jij, als lezer of kijker van dit materiaal, niet wat ik zag terwijl ik rondliep en ervoer en interpreteerde. Zelfs als je erbij was geweest, was je eerder met een vervullende, verontruste, verwarde, onrustige, onduidelijke ervaring weggegaan, dan met een opgeruimde, duidelijke, eenduidige, aantoonbare, meetbare en overdraagbare ervaring.

Een leerling die met de esthetische blik wordt bekeken, wordt niet losgeknipt uit de omgeving. Net als je bij modeltekenen leert om de tinten van de omgeving mee te nemen, te werken met schaduw in en buiten het model, zo is een leerling die met deze blik wordt bekeken onderdeel van een gedetailleerde fysieke omgeving. Daarmee onderscheidt deze blik zich van de didactische blik, waarbij een leerling steeds meer wordt bekeken als een geïsoleerde pion die zich voortbeweegt van leerresultaat naar leerresultaat (Essay: LLO als commoning praktijk).

De esthetische blik heeft geen sociale of kwalificerende doelen, buiten het oefenen van het spel van zien en on-zien. Wat we zien, zit vol met gaten. We zien iets wat we verwachten te zien vanuit onze ervaring en achtergrond. Een ontmoeting met de esthetische blik kan iets in beweging zetten. Dat bleek ook toen de kunstvakdocenten tijdens de studio's een wandeling maakten met een kunstenaar⁷. Zo was een tunnel voor kunstvakdocent Esther Brouwer de Koning een donkere plek waar

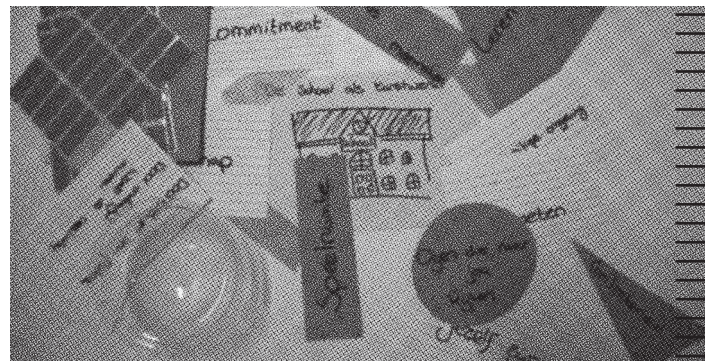
je snel doorheen liep. Voor vocalist Sanne Rambags was het een plek met akoestische potentie die even uitgeprobeerd moest worden.

Door het zien wat eerst ongezien was, wordt het normale dagelijkse kijken onderbroken en verschoven, zoals Rosa (2019, p. 68) beschrijft. De esthetische blik is het oefenen van het vergaren van gedetailleerde zintuigelijke data. Het onverwachte naar boven halen dat in de wereld aanwezig is, maar waar we tot nog toe voorbij of naast hebben gekeken (Gielen et al., 2021) (Noë, 2006, p. 179) (Essay: Herontdekking van kunst-vakidiotie).

"We need to come to a renewed understanding of how the senses can teach us about the world - human and non-human, animate and inanimate." (O'Loughlin, 2006, p. 6)

Vergelijking pedagogische blik

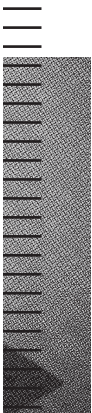
Een lerarenblik die raakvlak heeft met de esthetische blik is de pedagogische blik. Beide blikken werpt een leraar midden

Detail studio Tilburg, november 2020

in de ruimte en ze gaan niet uit van verwachtingen.

Het verschil tussen de esthetische blik en de pedagogische blik zit in de intentie. Een pedagogische blik ziet een situatie in de klas als een educatieve situatie. De pedagogische blik gaat niet uit van voorspelbaarheid, zoals de surveillerende of de didactische blik, maar heeft wel een intentie: hoop, geloof en vertrouwen. De pedagogische blik is het zien van mogelijkheden die (nog) geen werkelijkheid zijn (Biesta, 2019). Het is de weigering

van een leraar om de leerling vast te pinnen op het gedrag dat de leerling op dat moment laat zien. De pedagogische blik ziet soms meer dan op dat moment zichtbaar is, en soms minder.

De esthetische blik daarentegen is een actieve handelende blik zonder intentie of verwachtingen. Dat maakt het bijvoorbeeld lastig om dit een blik van verbeelding te noemen, omdat verbeelding gaat over een andere tijd en plaats dan het heden. Een esthetische blik is zoekend in een nutteloos moment van de onderbreking (Essay: Tijd).

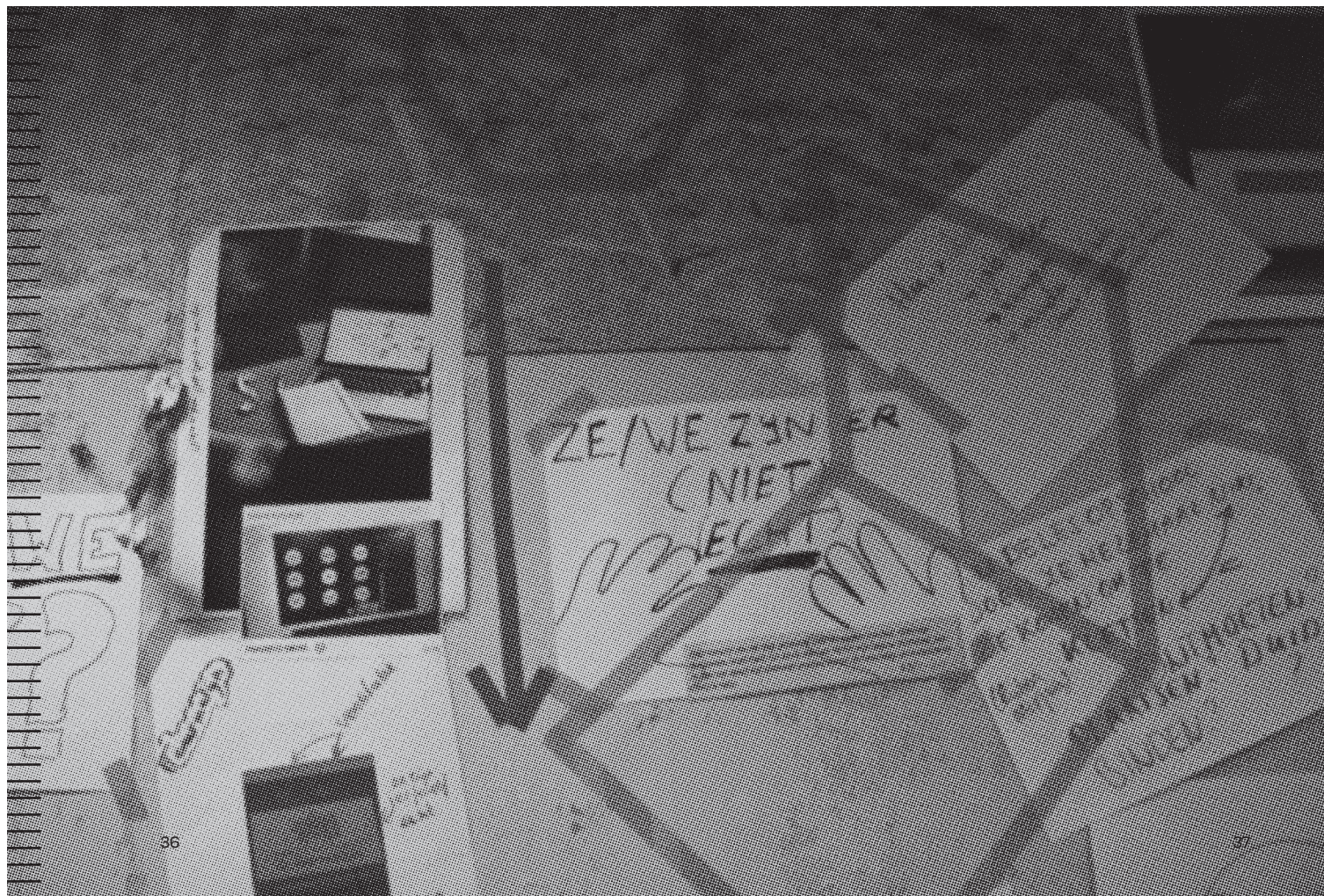
Een kunstvakdocent kan naar een leerling kijken vanuit een pedagogisch of esthetische blik. Een voorbeeld. Een leerling legt tekenvellen naast elkaar op de grond. Met een pedagogische blik kan een kunstvakdocent zien dat de leerling het verlangen heeft om overzicht te krijgen. Met een esthetische blik kan een kunstvakdocent horen hoe het ruwe, geschepte papier over het gladde linoneum strijkt, de lucht verplaatst en vervolgens onder de zool

van een schoen glipt. De esthetische blik is zintuigelijk en in de fysieke ruimte in dat moment.

De kunstvakdocent heeft kortom naast de eerdergenoemde didactische, surveillerende en pedagogische blik, een andere blik te bieden: de esthetische blik. Een blik die het spel van zien en on-zien opzoekt in een moment van onderbreking. De blik die leerlingen hiermee ontmoeten is gesitueerd in de fysieke omgeving, aandachtig en zintuigelijk.

Het experiment – de studio's – van dit onderzoek vond plaats tijdens de coronacrisis. Een periode van verplicht online-onderwijs (Essay: Herontdekking van Kunst- vakidiotie). Wat deed dit digitaal werken met de blik van de kunstvakdocenten?

» Foto op volgende pagina: Detail muur studio Rotterdam, januari 2021

HAAST KIJKT NIET⁸

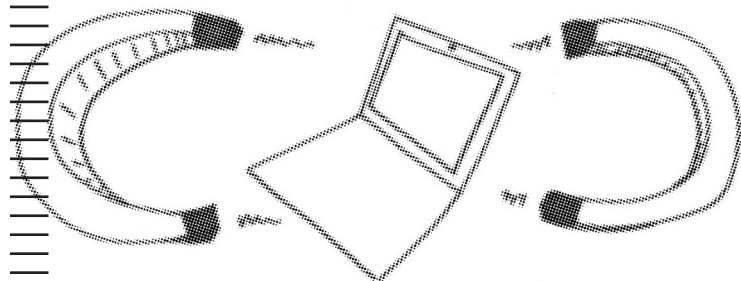
-ANEKDOTE-

Een laptop staat open-
geklapt op tafel in de
woonkamer. Theekop
ernaast. Het scherm voor
videobellen wordt geopend.
Vijfentwintig namen
poppen op. De 12- tot 18-
jarigen blijven buiten beeld,
hun scherm is zwart.
Een kunstvakdocent geeft
onderwijs op afstand.
Ze vertelt over de opdracht,
deelt haar scherm om een

paar voorbeelden te laten
zien en geeft antwoord op
vragen. Na veertig minuten
volgt de volgende groep.
Weer vertelt ze, laat ze iets
zien en beantwoordt ze
vragen. Na nog drie keer
zijn haar lessen klaar.
Ze sluit haar laptop.
De tafel in de woonkamer
is hetzelfde gebleven.
Net als haar handen en
het uitzicht. Ze schrijft op:
"Ze/we zijn er (niet) echt."

Crisis maakt zichtbaar

In de studio's bespraken we ervaringen van het onlineonderwijs in de tweede winter van de coronacrisis. Een crisis onderbreekt het gewone en maakt zichtbaar wat we als vanzelfsprekend zijn gaan beschouwen. Twee kunstvakdocenten (Meijers en Van Hulst) vertelden over de persoonlijke gesprekken over huisdieren,

posters en pyjama's op de achtergrond. Ook konden de kunstvakdocenten leerlingen naar buiten sturen om bijvoorbeeld samen met familieleden een foto te maken (De Weijer en Van Hulst). Kunstvakdocenten kregen zo een onverwachts kijkje in het familieleven van leerlingen.

Eerlijkheidshalve moet ik vermelden dat deze voorbeelden uit de eerste lockdown komen. Tijdens de tweede lockdown – in de tijd van de studio's – waren camera's grotendeels uit en hadden familieleden minder tijd. De ervaring van het dagelijks werk van kunstvakdocenten was "lijsten bijhouden" (De Weijer) en "zenden als een vlogger" (Tammer) (Essay: Herontdekking van kunstvakidiotie).

Onlineonderwijs zet de zintuigen, en daarmee de esthetische blik, minder in. Dat is logisch. Een computerbeeld nodigt niet uit tot aanraken. De meeste zintuigen, tast, geur en smaak, zijn (nog) niet digitaal

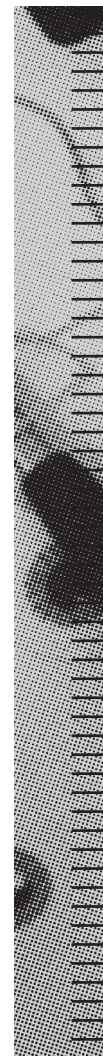
<< Tekening uit studio Rotterdam,
januari 2021

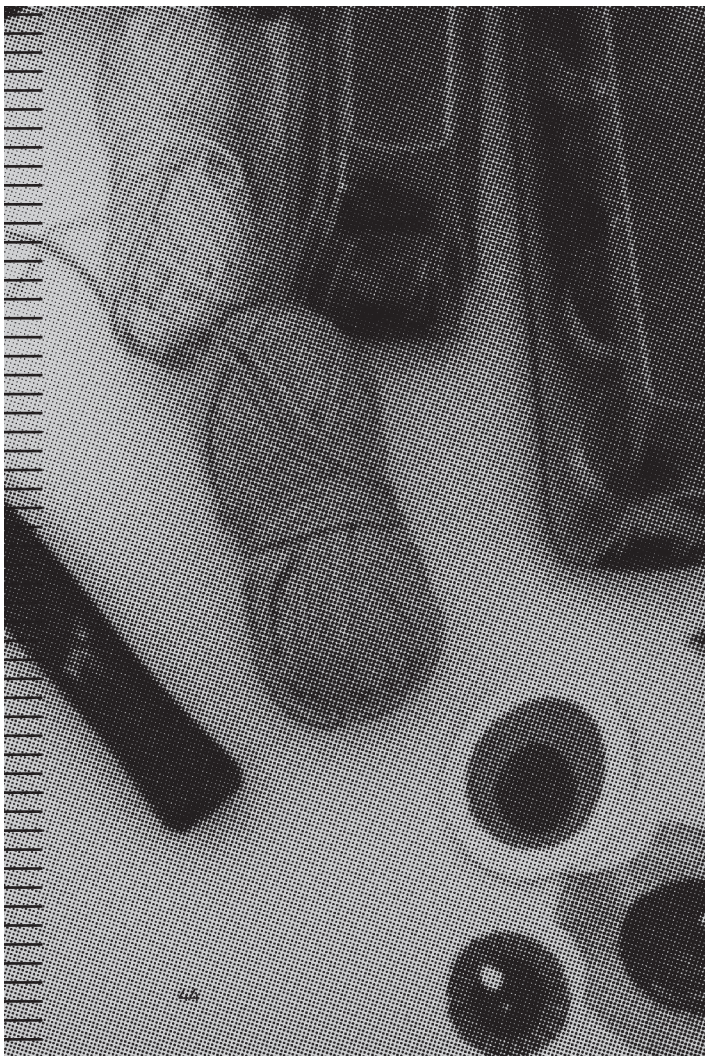
te ervaren en te oefenen. (Muck & Gielen, 2020, p. 3) Hebben leerlingen hun camera aan, dan zijn ze te zien in 2D, met haperende pixels, alleen hun hoofd, statisch en in een vast kader. Hebben leerlingen hun camera uit, dan is het zicht beperkt tot een zwart vlak, een cirkel en een initiaal. Bij onlineonderwijs is er een gebrek aan zintuigelijke data. Doordat de zintuigelijke context losgeknipt is, kan een blik niet in een situatie zijn. Er is minder ruimte voor combineren en mixen van zintuigelijke data (Gielen, 2023a). Het is alsof je als leraar in een controlekamer zit, tegenover de leerlingen. Leraar en leerlingen in onlineonderwijs vervloeien niet met de omgeving.

De kunstvakdocenten in de studio's vroegen zich af of dit nog wel kunst-onderwijs is. Heb je tijdens tekenlessen geen handen nodig om iets aan te wijzen, iets voor te doen, iets te suggereren? Hoe belangrijk is het fysiek samenbrengen voor muziek maken? Als leraar kun je niet naar ze toe lopen of naar handen kijken. Een blik werpen, zoals aftasten,

is gemankeerd door het scherm heen. Onderwijs door een scherm zorgt ervoor dat de leraar los is van de klas. Leerlingen voelen minder 'echt' (Avenhuis).

Naarmate de coronacrisis vorderde, werden de kunstvakdocenten meer aangesproken als technische uitvoerders en nam de behoefte aan resultaten vanuit directies toe⁹ (Essay: Herontdekking van kunstvakidiotie). Na de eerste maanden waarin vooral aandacht was voor het welzijn van de leerling, kwam de zorg over leerachterstanden naar boven. Vanuit overheid en directie werd gestuurd op het behalen van resultaten, vertelden de kunstvakdocenten mij. Dat betekent dat de kunstvakdocenten zo naar het werk van leerlingen gingen kijken: Zijn ze op tijd bij B (cijferresultaat)? (Essay: Tijd). De crisis werkte als een vergrootglas en legde de groeiende dominantie van de efficiënte 'straightforward' blik bloot (Essay: Herontdekking van kunstvakidiotie & Tijd). Maar, om met filosoof Cornelis Verhoeven (in Berding, 2019, p. 59) te spreken: "Haast kijkt niet."

Tijdens de lockdowns werden in het onderwijs dashboards ingezet of intensiever gebruikt om de regie¹⁰ over het leerproces terug te nemen. De kunstvakdocenten hadden het gevoel "grip te verliezen" (Meijers). Meijers omschreef hoe ze met onlineonderwijs steeds meer een waakzame blik opzette. Dashboards waren een uitkomst om overzicht te krijgen op prestaties van leerlingen. Ze staan vol met aanwijsbare, opgeruimde, gladde, geïsoleerde blokken, cijfers en kaders¹¹. Ze komen voort uit de wens het onderwijs efficiënt te laten werken (Kerssens & De Haan, 2022). In deze dashboards komen de invloeden van controle, prestatiedruk en de digitalisering in onderwijs samen. De gebruikte software is ontworpen vanuit functionaliteit en efficiëntie (Essay: Tijd). Voor de surveillerende en didactische blik is het goed vertoeven in de dashboards en het onlineonderwijs.

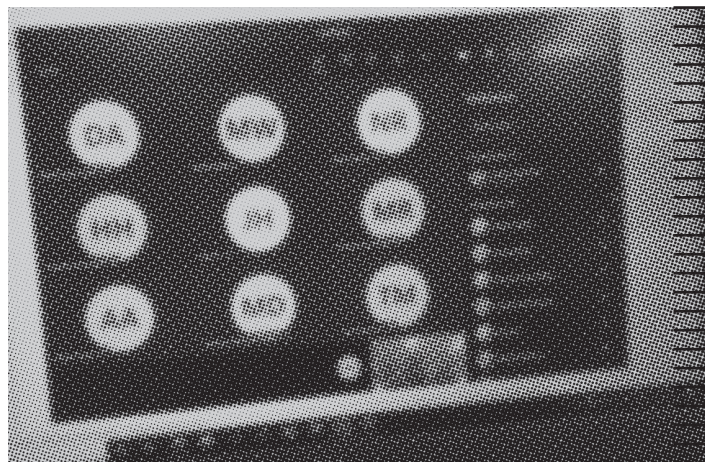
<< Detail studio Tilburg,
november 2020

Een esthetische blik verveelt zich in onlineonderwijs. Met name in de digitale mal van de dashboards. De verwarrende intensiteit van het fysiek zichtbare en aanraakbare is teruggebracht tot een kader met daarin leesbare rechthoeken, lijsten in steunkleuren en eenduidige symbolen. Bovendien isoleert het beeldscherm leerlingen van de zintuiglijke context, maar de esthetische blik werpt een blik vanuit de samenhang in de omgeving en knipt niet uit.

EEN ESTHETISCHE BLIK VERVEELT ZICH
IN ONDERWIJSDASHBOARD.

Esthetische blik oefenen

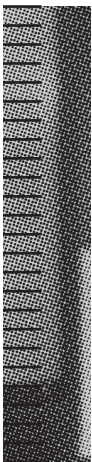
Dit essay begon met een verzameling ogen, en verschillende blikken die een leerling kan ontmoeten in de school. Ik omschreef het belang voor de leerling om met verschillende blikken te worden bekeken en verkende vervolgens de esthetische blik. In de coronacrisis zagen kunstvakdocenten en ik dat door digitalisering en behoefte aan leerresultaten vooral de surveillerende en didactische

Screenshot van kunstvakdocent uit studio
Rotterdam, januari 2021

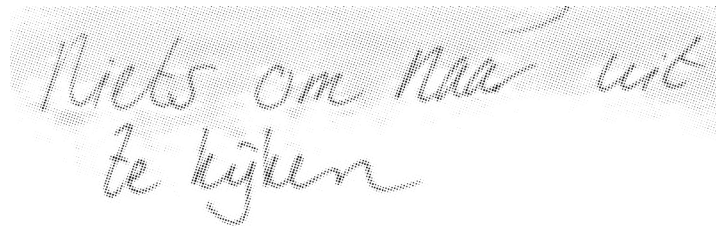
blik werd gestimuleerd en er minder ruimte was voor andere blikken.

De blik die kunstvakdocenten te bieden hebben, omschreef ik hier als de esthetische blik. Als het kunsteducatieve veld dit "kunst laat anders kijken" zo belangrijk vindt, dan is het aan ons om dit te oefenen. Allereerst vanuit emancipatorisch oogpunt, omdat jongeren het verdienen om verschillende blikken te ontmoeten. Als blikken van

leraren meer en meer op elkaar gaan lijken, dan is het lastiger voor leerlingen om te ontsnappen aan smalle profileringen. Daarnaast ook omdat de digitalisering ons afsnijdt van zintuigelijke informatie. Dit maakt het moeilijk om de atmosfeer in een klas aan te voelen. Gesitueerde zintuigelijke informatie en oefening zijn nodig om ons te kunnen verhouden tot leerlingen, tot mensen, tot dingen, tot de wereld (Gielen, 2023a).

Het gesprek over de esthetische blik is niet klaar. Laten we dit gesprek voortzetten tijdens LLO-activiteiten. Niet in LLO als een beweging van voorwaarts en omhoog, maar van oefenen en commoning praktijk (Essay: LLO als commoning praktijk). Het is aan ons, kunstvakdocenten, om ruimte te scheppen om de esthetische blik te oefenen (Essay: Tijd). Om zorg te dragen voor deze zintuigelijke blik in het onder-wijs. Om deze esthetische blik te oefenen en niet te laten temmen.

**Detail muur studio Rotterdam,
januari 2021**

–LITERATUUR–

Wit
Berger, J. (1972) Ways of seeing. London: Penguin.

Berding, J. (2019) Opvoeding en onderwijs tussen geduld en ongeduld. Cyclus, Antwerpen-Apeldoorn

Biesta, G.J.J. (2013) The beautiful risk of education. Paradigm Publishers

Biesta, G. (2019). Good teaching, good teacher education and the education of the teacher's eye. In Springer Encyclopedia of Teacher Education. Springer.

Biesta, G.J.J. (2017) Door kunst onderwezen willen worden. Kunsteducatie 'na' Joseph Beuys. Arnhem: ArtEZ Press

Biesta, G. (2020) Can the prevailing description of educational reality be considered complete? On the Parks-Eichmann paradox, spooky action at a distance and a missing dimension in the theory of education. Policy Futures in Education, vol. 18, no. 8, 1011-1025.

Bodegom, F. van & Kleinpaste, T. (2016) 'Seize the moment' Gloria Wekkers pleidooi voor bondgenootschap. Groene Amsterdammer, nr. 28/29

Foucault, M. (1989) Discipline, toezicht en straf. (Vertalerscollectief, Vert.). Historische Uitgeverij Groningen (Originele bron gepubliceerd in 1975)

Gielen, P. (2023a). The global burnout, overheated, cultures in super, cool flatscapes. In Dietachmair, P., Gielen, P. & Nicolau, G., Sensing Earth Cultural Quests Across a Heated Globe (35-62). Valiz.

Gielen, P. (2023b) Vertrouwen, bouwen op het cultureel 'gemeen'. Amsterdam: Valiz

Hertz, N. (2020) De eenzame eeuw (Eric Strijbos, Vert.) Amsterdam: Het Spectrum.

De Jong, A., Gielen, P. & Pil, L. (2021) Kunst en Openbaarheid? Stichting Kunstboek.

Kerssens, N. & De Haan, M. (2022) The tipping point in the platformisation of Dutch public education? In Learning to live with datafication, Routledge.

Lewis, T.E., (2012) The aesthetics of education, theatre, curiosity, and politics in the work of Jacques Rancière and Paulo Freire. Bloomsbury Academic Publishing

Lucero, J.R. (2011) Ways of being: conceptual art modes-of-operation for pedagogy as contemporary art practice, Dissertation of The Pennsylvania State University, The Graduate School College of Arts and Architecture.

Maes, N. (1657) De luistervinck [Schilderij]. Dordrechts Museum.

Masschelein, J. & Simons, M. (2012) Apologie van de school, een publieke zaak. Uitgeverij Acco.

Munck, M. De & Gielen, P. (2020) Nabijheid, kunst en onderwijs na Covid-19. Valiz.

Noë, A. (2006). Action in perception, Mit Press Ltd.

Oegema, J. (2021) Rilke en de wijsheid. De kunstenaar als leraar. Prometheus.

O'Loughlin, M. (2006) Embodiment and education (Vol. 15). Springer.

Pauwels, C. (2021) Ode aan de verwondering. Academia Press.

Rasch, M. (2020) Frictie: ethiek in tijden van dataïsme. De Bezige Bij.

Rasch, M. (2017) Zwemmen in de Oceaan: berichten uit een postdigitale wereld. De Bezige Bij.

Rosa, H. (2019) Resonance: a sociology of our relationship to the world (James C. Wagner, Vert.). Polity Press (Origineel werk gepubliceerd in 2016) John Wiley & Sons.

Slagter, H. A. (2019). Het brein in actie. Vrije Universiteit.

Tilburg, M. van (2021) Gaat digitalisering gepaard met efficiëntie? Kunstzone.
Geraadpleegd op 12-04-2023 van <https://kunstzone.nl/gaat-digitalisering-gepaard-met-efficientie/>

Tilburg, M. van (2020) Welke blik werp jij?
Kunstzone 2

Twaalfhoven, M. (2020) Het is aan ons.
Waarom we de kunstenaar in onszelf
nodig hebben om de wereld te redden.
Atlas contact.

Zweistra, C. (2021) Waarheidszoekers.
Wat bezielt complotdenkers? Kokboeken-
centrum Non-fictie, Utrecht.

—EINDNOTEN—

- 1 Kunstvakdocent is een Standaardnederlandse term en wordt gebruikt voor leraren die kunst onderwijzen aan jongeren van 12 tot 18 jaar. Zij zijn in loondienst van de school. In dit stuk bedoel ik met 'de kunstvakdocenten' de docenten in dit onderzoek. Tien verschillende kunstvakdocenten: media, drama, internationale schakelklas, culturele kunstzinnige vorming, beroepsonderwijs, tekenen. In Tilburg waren dit Esther Brouwer de Koning, Doreth Donkers, Dirk Hulsenboom, Irene Ulrich en Kim de Weijer. In Rotterdam waren dit Sanne Avenhuis, Nadine van Hulst, Sheila Meijers, Inge Spaander en Ruben Tammer. In dit essay citeer ik de kunstvakdocenten door hun achternaam te vermelden. Hiermee wil ik hen extra waardering geven voor de observaties en acties die zij inbrachten.
- 2 Partners: Willem de Kooning Academie Hogeschool Rotterdam, Fontys Academy of the Arts, KCR, Kunstloc Brabant, Stichting Ateliers Tilburg.
- 3 Dit essay legt regelmatig verbanden met andere essays van 'Studies in Kunstvakidiotie'. De andere essays zijn terug te vinden op de expositie op het platform Research Catalogue.
- 4 Dit blijkt uit wetenschappelijk onderzoek, voor meer informatie <https://www.myopie.nl/over-myopie/wat-is-myopie/> en <https://nos.nl/op3/artikel/2029461-een-kwart-van-de-jonge-mensen-heeft-gehoorschade>. Geraadpleegd op 23 oktober 2023.
- 5 Dit motto is uit boek Ways of Seeing van John Berger uit 1972.
- 6 Deze omschrijving heb ik te danken aan Miriam Rasch. (Rasch, 2017)
- 7 Kunstenaars: Swendeline Ersilia, Milou van Ham, Suzanne Kippings, Navid Nuur, Sanne Rambags en Barbara Visser.
- 8 Hiermee citeer ik Cornelis Verhoeven (in Berding, 2019, p.59)
- 9 De invloed van die prestatiedruk in het onderwijs van 12-18 jarigen in Nederland is sinds de crisis regelmatig in het nieuws: <https://nos.nl/artikel/2470363-te-veel-kinderen-krijgen-psychische-hulp-vindt-kabinet>, <https://nos.nl/artikel/2453519-leerlingen-melden-zich-vaker-ziek-door-stress-artsen-willen-meer-preventie>, <https://nos.nl/artikel/2444516-meisjes-in-nederland-zijn-minder-gelukkig-dan-vijf-jaar-geleden>, <https://nos.nl/artikel/2452832-leerachterstanden-door-corona-nog-niet-weg-rekenen-en-wiskunde-lastig-geraadpleegd> 12 april 2023
- 10 Het gekke is dat deze behoefte aan controle averechts kan werken. Het gevolg is dat met constante digitale controle wij, leraren en leerlingen, instinctief geneigd zijn ons te isoleren van mensen om ons heen en zo weg te glippen van de waakzame blik. (Hertz, 2020, p. 184)
- 11 Het belangrijkste voorbeeld hiervan is Magister. Dit platform wordt gebruikt door de meeste scholen voor 12-tot 18-jarigen.

